

The Duties of the Islamic Government in Fostering Social Order and Discipline in Children and Adolescents^۱

Sayyed Sakhi Dad Mousavi^{۱✉} , Muhammad Latif Mutahari^۲

^۱. Corresponding author, Ph.D. Graduate of Educational Jurisprudence, Higher Education Complex of Jurisprudence, Al-Mustafa International University, Afghanistan. Email: sayedsakhimosavi@yahoo.com

^۲. Faculty of Jurisprudence and Educational Sciences, Higher Education Complex of Jurisprudence, Al-Mustafa International University, Pakistan. Email: latifmutahari87@yahoo.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received ۱۱ April ۲۰۲۶

Received in revised form ۱۹ May ۲۰۲۶

Accepted ۰۸ June ۲۰۲۶

Available online ۲۱ September ۲۰۲۶

Key words:

Islamic government,
Religious duties,
Social order and discipline,
Educational policy-making,
Children and adolescents.

ABSTRACT

Objective: Social order and discipline, as one of the fundamental pillars of a flourishing and dynamic society, are rooted in the proper education of the future generation. Therefore, guiding the social behaviors of children and adolescents in accordance with religious teachings, the laws of the Islamic government, indigenous culture, and the authentic traditions of society is an undeniable necessity. Deviation from legitimate and accepted norms leads to many social harms and anomalies and confronts society with countless problems. In the meantime, fostering order and discipline in the new generation is not only a social necessity but also a religious duty upon the Islamic government. The main question is, what are the duties of the Islamic government towards realizing social order and discipline in children and adolescents?

Method: This research, using a descriptive-analytical method and citing verses and narrations, has examined the religious duty of the Islamic government and the dimension of this responsibility.

Results: The findings show that fulfilling this duty requires targeted policymaking utilizing the capacity of the family, school, and cultural-religious institutions, and comprehensive attention to religious, cultural, economic, and social issues.

Conclusion: Some of these duties fall within the realm of religious obligations, and performing them is obligatory upon the Islamic government, while other cases also have conventional and religious priority and preference.

Cite this article: mousavi, Sayyed Sakhi Dad., Muhammad Latif Mutahari. (۲۰۲۶). A jurisprudential study of the limits of doctrinal education on the principle of monotheism. *Educational Jurisprudence Studies*, ۱۳(۲۵), ۱۰۲۰. <https://doi.org/10.22034/mft.2026.21234.1402>

© Author(s) retain the copyright.

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/mft.2026.21234.1402>

Introduction

Social discipline is widely recognized as one of the essential pillars of a flourishing and dynamic society. Its establishment and sustainability depend fundamentally on the proper upbringing of the younger generation. Within the framework of Islamic governance, shaping the social behavior of children and adolescents is not merely a matter of social policy but a religious and moral imperative. This study aims to identify and clarify the specific duties of the Islamic government in realizing social discipline among children and adolescents. The central research question is: What are the obligations of the Islamic government concerning the development and maintenance of social discipline in the youth? While existing literature often emphasizes the roles of family and school, this research focuses specifically on the governmental dimension, particularly from the perspective of Islamic teachings and jurisprudence.

Method

This study adopts a descriptive-analytical method. The primary sources of data are foundational Islamic texts, including Quranic verses and Hadith (narrations from the Infallibles). The research systematically extracts and analyzes religious rulings, ethical principles, and legal implications related to social discipline, education (Tarbiyah), and the responsibilities of a just Islamic government toward its young citizens. No empirical or survey-based methods were employed. Instead, the study uses textual interpretation, conceptual analysis, and jurisprudential reasoning to distinguish between duties that are religiously obligatory (Wajibat) and those that are recommended or hold priority (priority and preference) based on customary and religious standards. The analysis also considers the interactive relationship between the government, the family, the school, and religious-cultural institutions.

Results

The findings of this research reveal that the Islamic government bears a comprehensive and multi-layered set of duties concerning social discipline in children and adolescents. These duties can be classified into two broad categories.

First, religiously obligatory duties (Wajibat). These include the government's responsibility to establish a binding legal and educational framework that mandates the teaching of social discipline in all formal educational settings, including public and private schools. The government must ensure that curricula, media content, and public messaging are aligned with Islamic norms of behavior, such as honesty, respect for public property, cleanliness, orderliness, and obedience to just laws. Additionally, the government is religiously obligated to protect children and adolescents from exposure to deviant behaviors, harmful content, and social environments that may undermine discipline. This includes active measures to prevent neglect, abuse, discrimination, and the normalization of antisocial conduct. Another obligatory duty is supporting the family as the primary institution of socialization. When families face economic hardship, social stress, or lack of access to educational resources, the government must intervene to enable them to fulfill their disciplinary role.

Second, duties of priority and preference (customary and religious priority). These include the development of targeted policies that go beyond minimum legal requirements. For example, the government may design incentive-based programs to encourage positive social behaviors among children and adolescents, such as civic participation, volunteering, respect for public spaces, and peer-to-peer discipline. The government is also expected to utilize the full capacities of mosques, cultural centers, religious institutions, and non-governmental organizations to promote social discipline through voluntary, community-based programs. Economic and social support for disadvantaged families falls under this category as well, as poverty and social stress are

recognized as significant barriers to the internalization of discipline. Furthermore, the government holds a priority duty to foster a culture of collective responsibility through mass media, public campaigns, and educational entertainment.

The findings also emphasize that fulfilling these duties requires integrated, cross-sectoral policy-making. The government cannot act in isolation; it must coordinate the efforts of the family (as the primary agent of moral and behavioral training), the school (as the formal institution of structured education), and religious-cultural institutions (as sources of spiritual and ethical authority). A lack of coordination or neglect of any of these duties, whether obligatory or preferential, can lead to a rise in social anomalies, including juvenile delinquency, disrespect for public order, vandalism, and moral corruption.

Conclusion

The Islamic government carries a significant, binding, and multi-dimensional responsibility in fostering social discipline among children and adolescents. This responsibility is not merely a matter of administrative convenience or social engineering; rather, it is a religious duty derived from clear Quranic injunctions to enjoin good and forbid evil, to educate the young, to establish justice, and to protect the moral fabric of society. The study concludes that a passive, reactive, or minimalist approach by the government is entirely insufficient. Instead, proactive, systematic, and multi-sectoral strategies are necessary. The government must act as an enabler, a supporter, a coordinator, and, where appropriate, an enforcer of disciplinary norms consistent with Islamic teachings. Neglecting these duties not only harms the social fabric and increases social harms but also constitutes a dereliction of religiously mandated obligations. Future research should explore practical models for implementing these duties and measuring the impact of governmental interventions on the behavioral outcomes of children and adolescents. Additionally, comparative studies between Islamic governance systems and other political systems regarding youth discipline could yield valuable insights.

وظایف حکومت اسلامی در پرورش نظم و انضباط اجتماعی در کودکان و نوجوانان

سید سخی داد موسوی^۱، و محمد لطیف مطهری^۲

۱. دانش آموخته دکتری فقه تربیتی، مجتمع آموزش عالی فقه، جامعه المصطفی العالمیه افغانستان. رایانامه: sayedsakhimosavi@yahoo.com

۲. استاد گروه فقه و علوم تربیتی، مجتمع آموزش عالی فقه، جامعه المصطفی العالمیه، پاکستان. رایانامه: latifmutahari^{۸۳}@yahoo.com

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: نظم و انضباط اجتماعی، به عنوان یکی از ارکان بنیادین جامعه‌ی بالنده و پویا، ریشه در تربیت صحیح نسل آینده دارد. از این رو، هدایت رفتارهای اجتماعی کودکان و نوجوانان مطابق با آموزه‌های دینی، قوانین حکومت اسلامی، فرهنگ بومی و سنت‌های اصیل جامعه، ضرورتی انکارناپذیر به شمار می‌رود. فاصله گرفتن از هنجارهای مشروع و مقبول، موجب بروز بسیاری از آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی شده و جامعه را با مشکلات بی‌شماری مواجه می‌سازد. در این میان، پرورش نظم و انضباط در نسل نو، نه تنها ضرورتی اجتماعی، بلکه تکلیفی شرعی بر عهده‌ی حکومت اسلامی تلقی می‌شود. پرسش اصلی آن است که حکومت اسلامی چه وظایفی در قبال تحقق نظم و انضباط اجتماعی در کودکان و نوجوانان دارد؟

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۱/۲۲

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۲۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۱۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۶/۳۰

روش پژوهش: این پژوهش با روش توصیفی تحلیلی و با استناد به آیات و روایات، به بررسی تکلیف شرعی حکومت اسلامی و ابعاد این مسئولیت پرداخته است.

کلیدواژه‌ها:

حکومت اسلامی،

وظایف شرعی،

نظم و انضباط اجتماعی،

سیاست‌گذاری تربیتی،

کودکان و نوجوانان.

یافته‌ها: بررسی‌ها نشان می‌دهند که ایفای این وظیفه مستلزم سیاست‌گذاری هدفمند، بهره‌گیری از ظرفیت خانواده، مدرسه و نهادهای فرهنگی مذهبی، و توجه همه‌جانبه به مسائل دینی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی است.

نتیجه‌گیری: برخی از این وظایف در قلمرو واجبات شرعی قرار دارند و انجام آن‌ها بر حکومت اسلامی واجب است و دیگر موارد نیز دارای اولویت و رجحان عرفی و دینی هستند.

استناد: موسوی، سید سخی داد؛ مطهری، محمد لطیف (۱۴۰۴). وظایف حکومت اسلامی در پرورش نظم و انضباط اجتماعی در کودکان و نوجوانان. *مطالعات فقه*

<https://doi.org/10.22024/mft.2026.21234.1452>

تربیتی، ۱۳ (۲۵)، ۱-۲۰.

© نویسندگان.

ناشر: جامعه المصطفی (ص) العالمیه.

مقدمه

نظم و انضباط اجتماعی، زیربنای هر جامعه پویا، بالنده و پایدار است. این مفهوم صرفاً به رعایت ظواهر و قواعد بیرونی محدود نمی‌شود، بلکه مجموعه‌ای از اندیشه‌ها، رفتارها و مناسبات هدفمند انسانی را در بر می‌گیرد. در نگرش اسلامی، نظم و انضباط ریشه در توحید و تسلیم در برابر خالق هستی دارد و تحقق آن در تمامی ابعاد فردی و اجتماعی، ضرورتی انکارناپذیر است. فقدان نظم و گسترش بی‌انضباطی، افزون بر ایجاد اختلال در نظام‌های اجتماعی، پیامدهایی چون آشفتگی فکری، فردگرایی و تضعیف بنیادهای اخلاقی و معنوی جامعه را به همراه دارد. پژوهش‌های علمی و واقعیت‌های موجود نشان می‌دهند که ریشه این چالش‌ها در عواملی همچون ضعف اعتقادی، بی‌توجهی به قوانین و هنجارها، کاستی‌های فرهنگی، مشکلات اقتصادی و کمبود حمایت‌های نهادی نهفته است.

با عنایت به این ریشه‌ها و پیامدها، حکومت اسلامی باید با تدابیر جدی برای رفع این آسیب‌ها و زمینه‌سازی برای شکل‌گیری جامعه‌ای قانون‌مدار اقدام کند. در این میان، کودکان و نوجوانان به دلیل ویژگی‌های روحی و روانی، جایگاه ویژه‌ای دارند؛ زیرا این دوره، مرحله پذیرش عادات، ارزش‌ها و سنت‌های اجتماعی است و هرگونه سرمایه‌گذاری در این زمینه، آینده‌ای پایدار برای جامعه رقم خواهد زد. آموزه‌های اسلامی نیز با تأکید بر تربیت نسل آینده، مسئولیت حکومت اسلامی را در این عرصه روشن ساخته‌اند.

پیشینه پژوهش

تاکنون در حوزه‌های مرتبط با موضوع این مقاله پژوهش‌هایی انجام شده است. بخشی از این تحقیقات به بررسی «تربیت دینی کودکان و نوجوانان» با رویکرد فقهی و اخلاقی پرداخته‌اند که عمدتاً متمرکز بر وظایف خانواده و مدرسه بوده و نقش حاکمیت در آن مغفول مانده است. دسته‌ای دیگر از پژوهش‌ها به «نظم و انضباط اجتماعی» از منظر جامعه‌شناختی یا روان‌شناختی توجه داشته‌اند، اما در آن‌ها به تکلیف شرعی حکومت اسلامی اشاره‌ای نشده است. همچنین در آثاری که به «ولایت فقیه و اختیارات حاکم اسلامی» اختصاص یافته، هرچند ابعاد کلی مسئولیت حکومت ترسیم شده، اما به مسئله خاص «پرورش نظم و انضباط اجتماعی در کودکان و نوجوانان» به‌طور مستقل پرداخته نشده است. با توجه به خلأ یادشده، پژوهش حاضر با رویکردی فقهی و با تمرکز بر ادله نقلی و عقلی، در پی تبیین وظایف حکومت اسلامی در این عرصه برآمده است. بر این اساس، پژوهش حاضر در صدد پاسخ به این پرسش اصلی است: وظیفه حکومت اسلامی در پرورش نظم و انضباط اجتماعی در کودکان و نوجوانان چیست و این مسئولیت چه ساحت‌هایی را شامل می‌شود؟

روش پژوهش

این تحقیق با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و با رویکردی اجتهادی-استنباطی سامان یافته است. در گام نخست، با گردآوری و تحلیل نظام‌مند ادله نقلی و عقلی، اصل وظیفه‌مندی حکومت اسلامی در زمینه پرورش نظم و انضباط اجتماعی اثبات گردید. سپس، با تکیه بر همان چارچوب استدلالی، دامنه این وظایف در سه ساحت دینی-معنوی، اقتصادی و فرهنگی-اجتماعی، بررسی و تبیین شد.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های این پژوهش در بخش‌های آینده مقاله به تفصیل ارائه خواهد شد؛ اما به‌طور خلاصه، نتایج تحقیق نشان می‌دهد که حکومت اسلامی در قبال پرورش نظم و انضباط اجتماعی در کودکان و نوجوانان، وظایف متعددی بر عهده دارد که در سه ساحت دینی-معنوی، اقتصادی و فرهنگی-اجتماعی قابل دسته‌بندی است. تفصیل این یافته‌ها و ادله فقهی آن‌ها در بخش‌های بعدی مقاله ارائه می‌شود.

مفاهیم

۱. «نظم اجتماعی» به معنای پابندی همگانی به هنجارها، قوانین و ارزش‌های مورد پذیرش جامعه است که هرگونه نقض یا عدول از آن‌ها، بی‌نظمی تلقی می‌شود (ساروخانی، ۱۳۸۲: ۳۶۸).
۲. «انضباط اجتماعی» ناظر به درونی‌سازی این هنجارهاست به گونه‌ای که فرد بدون فشار بیرونی، رفتار قاعده‌مند از خود نشان دهد (فصیحی و همکاران، بی‌تا: ۳۹).
۳. «کودک» فردی است که به بلوغ شرعی نرسیده و در روایات از او با عنوان «صبی» و «مميز» یاد می‌شود. همچنین «نوجوان» به کسی گفته می‌شود که در آستانه بلوغ قرار دارد ولی هنوز به بلوغ شرعی کامل نرسیده و در اصطلاح فقهی او را «مراهق» می‌گویند (طوسی، ۱۴۰۸ق: ۲۳۱؛ خامنه‌ای، ۱۴۲۴ق: ۴۵۹).
۴. «پرورش» شکوفاسازی استعدادهای درونی فرد برای آماده‌سازی او جهت زندگی اجتماعی تعریف می‌شود (مطهری، بی‌تا: ۴۳).
۵. «حکومت اسلامی» نهادی است که بر پایه ولایت فقیه، متکفل اجرای احکام شرع و تأمین مصالح عمومی جامعه می‌باشد.
۶. «وظیفه» همان تکلیف شرعی است که در منابع فقهی نیز به جای هم به کار رفته‌اند (محقق سبزواری، ۱۳۴۷ق: ۵۲۷/۲). با این تعاریف، مقاله در پی تبیین وظایف حکومت اسلامی در پرورش نظم و انضباط اجتماعی در کودکان و نوجوانان است.

یافته های پژوهشی

ادله وظیفه‌مندی حکومت اسلامی در پرورش نظم و انضباط اجتماعی

تکلیف شرعی حکومت اسلامی در پرورش نظم و انضباط اجتماعی با دلایل معتبر نقلی و درک بدیهی عقل قابل اثبات است. در ادامه، به تحلیل تفصیلی این ادله می‌پردازیم:

دلیل اول: عمومات و اطلاقات ادله احسان

قرآن کریم در آیات ذیل می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ» (نحل: ۹۰)؛ خداوند به عدل و احسان فرمان می‌دهد. «وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» (بقره: ۱۹۵)؛ و نیکی کنید که خداوند نیکوکاران را دوست می‌دارد. واژه «احسان» به معنای نیکوکاری، انعام، بخشش و ... است (قرشی، ۱۴۱۲ق: ۱۳۶/۲؛ دهخدا، ۱۳۹۰: ۹۲۶/۱). برخی از مفسران نیز آن را «انجام عمل به وجه نیکو و شایسته» معنا کرده‌اند (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۶۳/۲؛ طبرسی، ۱۳۷۲ق: ۵۱۵/۲).

کیفیت استدلال: از نظر فقهی، عموم خطاب امر به احسان، حکومت اسلامی را نیز در بر می‌گیرد. همچنین اطلاق احسان، اقدامات اصلاحی را هم شامل می‌شود. بر این اساس، پرورش نظم و انضباط به دلیل آن که به شکل‌گیری جامعه‌ای سالم، اخلاقی و نظام‌مند کمک می‌کند و از هرج و مرج و بی‌عدالتی جلوگیری می‌نماید، مصداق روشن احسان است.

دیدگاه مفسران نیز این معنا را تأیید می‌کند. علامه طباطبایی، غایت شریعت را اصلاح جامعه دانسته و سعادت فردی را تابع سلامت اجتماع می‌داند (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۴۷۶/۱۲)؛ براساس این دیدگاه، پرورش نظم و انضباط به عنوان پیش‌نیاز اصلاح اجتماعی، در قلمرو احسان جای می‌گیرد. فخر رازی نیز فساد اجتماعی را ناشی از افراط و تفریط در قوای شهوانی انسان می‌داند و راه اصلاح آن را «اعتدال در این قوا» معرفی می‌کند (فخر رازی، ۱۴۲۰ق: ۲۶۱/۲۰-۲۶۲). از این منظر، پرورش نظم و انضباط اجتماعی به عنوان جلوه‌ای از احسان اجتماعی، عامل اعتدال قوای انسانی و تضمین کننده سلامت جامعه است.

پرسش اساسی در این جا آن است که آیا احسان واجب است یا مستحب؟ با توجه به تعبیر «يَأْمُرُ» در آیه نخست و فعل امر «أَحْسِنُوا» در آیه دوم، امر به احسان ظهور در وجوب دارد؛ با این حال، همه مصادیق احسان واجب نیستند و میزان الزام هر مصداق به درجه اهمیت آن بستگی دارد. مواردی که از ضرورت حیاتی برخوردارند و دلایل محکمی بر وجوب آن‌ها وجود دارد - مانند حفظ نظام و تحقق عدالت - واجب خواهند بود. در این میان، پرورش نظم و انضباط به دلیل نقش بنیادین آن در پاسداری از نظام

اجتماعی، مشمول قاعده «حفظ نظام» می‌شود که فقها صیانت از آن را واجب و اخلاق در آن را حرام دانسته‌اند (خمینی، ۱۴۲۱ق: ۶۱۹/۲). بنابراین، هر امری که مقدمه چنین واجبی به شمار آید (مانند پرورش نظم و انضباط)، از باب مقدمه واجب خواهد بود.

دلیل دوم: قاعده اعانه بر برّ و نهی از اعانه بر اثم

قاعده فقهی اعانه، از قواعد مهم استنباط احکام شرعی به شمار می‌رود و خاستگاه آن آیه شریفه تعاون است که می‌فرماید: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ» (مائده: ۲) این آیه، مؤمنان را به همکاری در نیکی و پرهیزگاری فرمان می‌دهد و از یاری رساندن به گناه و تجاوز بازمی‌دارد.

کیفیت استدلال: خطاب عام «تَعَاوَنُوا» در آیه شریفه، حکومت اسلامی را هم دربرمی‌گیرد. اطلاق «برّ و تقوا» نیز هرگونه فعل نیکو را شامل می‌شود و مقصود از «إثم»، ارتکاب گناه، اعم از کبیره و صغیره است (موسوی بجنوردی، ۱۴۱۹ق: ۳۵۹/۱-۳۶۲). بر این اساس، هر نوع کمک به مصالح عمومی، تعاون بر برّ و هرگونه کوتاهی یا اقدام گناه‌آلود، اعانه بر اثم است. البته اعانه بر نیکی در همه موارد واجب نیست و میزان الزام آن به درجه اهمیت هر مصداق بستگی دارد. با این معیار، پرورش نظم و انضباط اجتماعی به دلیل آثار حیاتی و بنیادین آن در اصلاح جامعه و نظام‌مند کردن نسل جدید، از مصادیق روشن «برّ و تقوی» محسوب می‌شود؛ بنابراین، انجام این وظیفه بر حکومت اسلامی واجب است. در مقابل، ترک این مسئولیت، به‌ویژه اگر به فروپاشی هنجارها و گسترش بی‌نظمی و بی‌انضباطی بیانجامد، مصداق اعانه بر اثم بوده و برای حکومت، مسئولیت شرعی به همراه خواهد داشت.

اشکال به استدلال

برخی از فقها افعال «تَعَاوَنُوا» و «لَا تَعَاوَنُوا» را صرفاً ناظر به مشارکت دوطرفه و هم‌زمان در انجام یک فعل دانسته‌اند. بر این اساس، در مواردی که چنین مشارکتی قابل تصور نباشد، آیه شریفه تعاون نمی‌تواند مبنای اثبات حکم تکلیفی قرار گیرد (خمینی، ۱۴۱۵ق: ۱۹۷/۱). در موضوعی مانند پرورش نظم و انضباط اجتماعی که فعلی تدریجی، یک‌سویه و در قالب سیاست‌گذاری و تربیت عمومی است، تحقق مشارکت متقابل به معنای دقیق آن دشوار یا غیرممکن می‌نماید. از این منظر، استناد به آیه «تعاون» برای اثبات تکلیف حکومت اسلامی در زمینه پرورش نظم و انضباط اجتماعی، اعتبار ندارد.

پاسخ به اشکال

گرچه برخی فقها با توجه به ساختار صرفی افعال «تَعَاوَنُوا» و «لَا تَعَاوَنُوا» بر لزوم مشارکت متقابل در تحقق فعل تأکید کرده‌اند، اما جمعی دیگر مفهوم تعاون را فراتر از مشارکت ظاهری دانسته و آن را به گسترش روحیه همکاری در امور خیر تعمیم داده‌اند. علامه طباطبایی تعاون بر «برّ و تقوی» را به معنای همبستگی مسلمانان بر محور ایمان و عمل صالح مبتنی بر تقوا دانسته است (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۲۶۵-۲۶۶/۵). بر پایه این تفسیر، هرگونه بسترسازی حکومت اسلامی برای نهادهای سازای ایمان و تقوا در جامعه، مصداق تعاون محسوب می‌شود.

محقق سبزواری «تعاون» را مفهومی عرفی و اجتماعی می‌داند که نیازمند استنباط فقهی نیست و باید به فهم عرفی واگذار شود (سبزواری، ۱۴۱۳ق: ۷۵/۱). طبق این دیدگاه، اقدامات حکومت اسلامی در جهت ایجاد نظم و انضباط اجتماعی، به‌طور طبیعی ذیل مفهوم عرفی تعاون قرار می‌گیرد. همچنین، امام خمینی (ره)، با وجود اذعان به معنای اولیه باب تفاعل، تصریح می‌کند که این ساختار صرفی، معنای اصلی «عون» به معنای مساعدت را نفی نمی‌کند (خمینی، همان: ۱۹۷/۱). بنابراین، استناد به آیه مذکور برای اثبات وظیفه حکومت اسلامی در پرورش نظم و انضباط، بر مبنای تفسیر اجتماعی و عرفی از تعاون، کاملاً قابل دفاع است.

دیدگاه مختار

آیه شریفه «تَعَاوَنُوا» بر هر نوع یاری‌رسانی در امور خیر دلالت دارد، همان‌گونه که در عرف جامعه هرگونه کمک و پشتیبانی در مسیر نیک «تعاون» شمرده می‌شود، خواه مستقیم و دوطرفه باشد یا یک‌سویه. از منظر فقهی نیز این معنا مورد پذیرش قرار گرفته

است؛ چنان که علامه حلی در بحث «لقیظ» که مشارکت طرفینی در آن متصور نیست، به آیه تعاون استناد کرده است (حلی، ۱۴۱۴ق: ۳۰۹/۱۷). بر این اساس، مفاد آیه محدود به اشکال خاصی از همراهی نیست، بلکه ناظر به تقویت روحیه همکاری اجتماعی در امور خیر است. بنابراین، با استناد به آیه شریفه تعاون، می‌توان وظیفه حکومت اسلامی در پرورش نظم و انضباط اجتماعی را اثبات کرد.

دلیل سوم: وصیت علی (ع) به نظم در امور

امیرالمؤمنین علی علیه السلام در وصیت‌نامه خود می‌فرماید: «أَوْصِيكُمَا وَ جَمِيعَ وَلَدِي وَ أَهْلِي وَ مَنْ بَلَغَهُ كِتَابِي بِتَقْوَى اللَّهِ وَ نَظْمِ أَمْرِكُمْ» (نهج‌البلاغه: ۳۶۲)؛ شما و همه فرزندان و خاندانم و هر کس که نوشته‌ام به او برسد را به تقوای الهی و نظم در امور توصیه می‌کنم.

بررسی سندی

علی‌رغم تردیدها نسبت به حجیت نهج‌البلاغه به دلیل مرسل بودن پاره‌ای از روایات آن، استحکام شگفت‌انگیز مضامین و انطباق محتوای آن با معارف قرآنی و دینی، اعتبار ویژه‌ای به این اثر می‌بخشد. بلاغت و ژرفای بی‌بدیل معارف نهج‌البلاغه، آن را به منبعی اطمینان‌بخش بدل ساخته است؛ چنان که بسیاری از فقها و اندیشمندان، استناد به آن را در مباحث علمی و فقهی جایز شمرده‌اند (تهرانی، ۱۴۲۱ق: ۱۷۷/۲؛ لنگرودی، ۱۴۱۲ق: ۳۱۰/۱).

بررسی دلالی

امیرالمؤمنین علیه السلام با تعبیر «وَمَنْ بَلَغَهُ كِتَابِي»، دایره وصیت را به همه مسلمانان، بلکه همه انسان‌ها توسعه داده‌اند. حکومت اسلامی که عهده‌دار نظم عمومی است، به طریق اولی و به مقتضای مسئولیت گسترده‌تر خود، در قلمرو این وصیت جای می‌گیرد. «نَظْمِ أَمْرِكُمْ» به معنای سامان‌بخشی امور و پرهیز از پراکندگی است. سیاق روایت نشان می‌دهد که عطف «نظم» به «تقوا»، قرینه‌ای بر اهمیت بالای آن است. بدین ترتیب، این توصیه دست‌کم دلالت بر استحباب مؤکد دارد؛ اما در حوزه حکومت، به دلیل تأثیر ترک آن در بروز هرج‌ومرج و تضییع حقوق، جنبه وجوبی می‌یابد. بر پایه این روایت، اهتمام به پرورش نظم و انضباط اجتماعی با توجه به آثار مهم و حیاتی آن، فراتر از یک توصیه صرفاً اخلاقی، تکلیفی الزامی برای حکومت اسلامی محسوب می‌شود.

دلیل چهارم: روایت امام علی علیه السلام درباره حق تعلیم و تأدیب

آن حضرت علیه السلام در روایت دیگر فرموده‌اند: «أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ لِي عَلَيْكُمْ حَقًّا، وَ لَكُمْ عَلَى حَقٍّ؛ فَأَمَّا حَقُّكُمْ عَلَيَّ... فَالْصِّحَّةُ لَكُمْ، وَ تَوْفِيرُ فَيْئِكُمْ عَلَيَّكُمْ، وَ تَعْلِيمُكُمْ كَيْلًا تَجْهَلُوا، وَ تَأْدِيبُكُمْ كَيْمًا تَعْلَمُوا» (نهج‌البلاغه: خطبه ۴۴)؛ ای مردم! من بر شما حقی دارم و شما نیز بر من حقی دارید. حق شما بر من این است که خیرخواه شما باشم، بیت‌المال را عادلانه میان شما تقسیم کنم، شما را آموزش دهم تا نادان نمانید و تربیت کنم تا راه درست را بیاموزید.

اطلاق جمله «لَكُمْ عَلَى حَقٍّ» همه اقشار جامعه و حقوق آن‌ها را دربرمی‌گیرد و از مصادیق آن، «تعلیم» و «تأدیب» است. واژه «تأدیب» به قرینه «كَيْمًا تَعْلَمُوا»، به معنای پرورش اخلاقی و رفتاری فرد بر پایه آداب صحیح است و هرچند گستره‌ای فراتر از «نظم» دارد، اما پرورش نظم و انضباط اجتماعی از بارزترین مصادیق آن به‌شمار می‌آید. سیاق روایت – که این حقوق را در کنار عدالت مالی و خیرخواهی سیاسی ذکر کرده – نشان می‌دهد که تعلیم و تأدیب نیز همانند آن‌ها، از وظایف الزامی حکومت اسلامی است. از این‌رو، نهادینه‌سازی نظم و مسئولیت‌پذیری در کودکان و نوجوانان، به‌عنوان یکی از عینی‌ترین مصادیق این وظیفه الزامی، در شمار مسئولیت‌های قطعی حکومت قرار می‌گیرد.

دلیل پنجم: روایت نبوی «کُلُّكُمْ رَاعٍ»

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرموده است: «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، الْإِمَامُ رَاعٍ وَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ» (بخاری، ۱۴۰۱ق-۱۹۸۱م: ۲۱۵/۱)؛ همه شما سرپرست و نگهبانید، همه در برابر زیردستان خود مسئولید؛ امام (حاکم) نیز نگهبان است و در برابر رعیت خود مسئول می‌باشد.

بررسی سندی

با وجود تردید معدودی از محققان، شهرت عملی و استناد گسترده فقها به این روایت، اعتبار فقهی آن را تثبیت می‌کند. چنانکه برخی منابع آن را با تعبیری چون «حدیث معروف» (معرفت، بی‌تا: ۳۵۸) و «مشهور بین فریقین» (بحرانی، بی‌تا: ۲۳۸/۱۱) توصیف کرده‌اند و بعضی از پژوهشگران نیز به صراحت، روایت را صحیح‌السند دانسته‌اند (جعفریان، ۱۴۲۸ق: ۸۳۵/۲).

بررسی دلالی

«راع» در لغت به معنای نگهبان و متکفل آمده است و اطلاق «رعیت» بر مردم بدان جهت است که نیازمند مراقبت هستند (جمعی از مؤلفان، بی‌تا: ۷۸/۲). «مسئول» به کسی گفته می‌شود که متکفل امری است و باید در قبال آن پاسخ‌گو باشد. صدر روایت با عبارت «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْئُولٌ»، مسئولیت عمومی همه اقشار را بیان می‌کند، اما عبارت «الإمام راعٍ» بر مسئولیت ویژه حاکم اسلامی در قبال جامعه دلالت دارد. از آنجا که تربیت اخلاقی و اجتماعی نسل آینده جزئی اساسی از این مسئولیت است، پرورش نظم و انضباط اجتماعی نیز در چارچوب همین وظیفه قرار می‌گیرد. بنابراین، مسئولیت حکومت اسلامی محدود به امور اقتصادی و سیاسی نیست و نهادینه‌سازی نظم و انضباط اجتماعی نیز از وظایف ضروری آن به شمار می‌آید.

دلیل ششم: روایت معاذ بن جبل

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به معاذ بن جبل فرمودند: «يَا مُعَاذُ! عَلِّمُهُمْ كِتَابَ اللَّهِ وَ أَحْسِنْ أَدَبَهُمْ عَلَى الْأَخْلَاقِ الصَّالِحَةِ ... وَ اتَّبِعِ الْمَوْعِظَةَ، فَإِنَّهُ أَقْوَى لَهُمْ عَلَى الْعَمَلِ بِمَا يُحِبُّ اللَّهُ ثُمَّ بَثَّ فِيهِمُ الْمُعَلِّمِينَ» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق: ۲۵)؛ ای معاذ! کتاب خداوند را به مردم یاد بده و آنان را بر اساس اخلاق نیکو تربیت کن ... و پنددهی را دنبال کن، زیرا پند و نصیحت، آنان را بر انجام آنچه خدا می‌پسندد توان‌تر می‌سازد سپس آموزگاران را در میانشان گسترش ده.

بررسی سندی

کتاب «تحف العقول» به دلیل مرسل بودن برخی از روایات آن، مورد نقد شماری از فقها قرار گرفته است (خویی، بی‌تا: ۹/۱)؛ اما شخصیت مؤلف و اعتماد گسترده علما بر بخش زیادی از محتوای آن، جایگاه علمی این اثر را تثبیت کرده است (حر عاملی، ۱۴۰۹ق: ۱۶۵/۳). به همین دلیل، بسیاری از محققان استفاده از روایات آن را در استدلال‌های فقهی پذیرفته‌اند.

بررسی دلالی

در این روایت، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله چند امر مهم تربیتی را به معاذ به عنوان عامل حکومت اسلامی توصیه فرموده است: تعلیم کتاب خدا، تأدیب بر پایه اخلاق نیکو، اندرز دادن و گسترش آموزگاران در سطح جامعه. تعبیر «بَثَّ فِيهِمُ الْمُعَلِّمِينَ» دلالت بر آن دارد که مقصود، صرفاً آموزش فردی نیست، بلکه تأسیس و استمرار یک نظام آموزشی سازمان‌یافته و پایدار است. افزون بر این، تحقق واقعی اخلاق و معارف دینی بدون وجود نظم و انضباط در فرآیند تعلیم، امکان‌پذیر نخواهد بود. بدین‌سان، روایت یادشده حاکی از آن است که مسئولیت حکومت اسلامی تنها به آموزش معارف دینی محدود نمی‌شود، بلکه پرورش اخلاقی و

نهادینه‌سازی نظم اجتماعی نیز در شمار وظایف اساسی آن قرار می‌گیرد. این وظیفه به‌ویژه در قبال کودکان و نوجوانان از اهمیت مضاعف برخوردار است.

دلیل هفتم: روایت امام کاظم (ع)

امام کاظم (ع) فرموده است: «يَجِبُ عَلَى الْوَالِي أَنْ يَكُونَ كَالرَّاعِي، لَا يَغْفُلُ عَنْ رَعِيَّتِهِ» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق: ۳۹۴)؛ بر والی واجب است که همچون چوپانی مراقب رعیت باشد و از آنان غافل نشود.

بررسی دلالتی

اعتبار سندی کتاب «تحف العقول» پیشتر در دلیل ششم بررسی شد. از منظر دلالتی، جمله «يَجِبُ عَلَى الْوَالِي» فراتر از یک توصیه صرفاً اخلاقی ظهور در وجوب دارد. از آنجا که والی نائب امام معصوم (ع) یا منصوب از سوی او محسوب می‌شود، این وجوب متوجه نظام حکمرانی است. تشبیه والی به «راعی» (چوپان) به‌معنای مسئولیت فعال، پیوسته و همه‌جانبه نسبت به تمام شئون رعیت است. لازمه این رعایت در عرصه نظم اجتماعی آن است که والی برای اجرای قوانین، پیشگیری از هرج‌ومرج و تربیت شهروندان بر انجام وظایف فردی و اجتماعی (از جمله انضباط در برابر هنجارها) برنامه‌ای الزام‌آور وضع کند و بر آن نظارت مستمر داشته باشد. در این راستا یکی از مهم‌ترین برنامه‌های کارساز و مؤثر پرورش نظم و اجتماعی است.

دلیل هشتم: حکم عقل

عقل سلیم حکم می‌کند که حکومت اسلامی، برای تربیت شهروندانی مسئولیت‌پذیر، باید کودکان و نوجوانان را چنان پرورش دهد که قوانین و ارزش‌های اجتماعی را درونی کنند و بدان‌ها پایبند باشند. اهمیت تربیت خردسالان توسط نهاد حکومت، از دیرباز در اندیشه فیلسوفان و حکما جایگاهی رفیع داشته است. مرحوم علامه جعفری، دیدگاه سقراط و افلاطون در این زمینه را از قول بارتلمی ساتیهیلر چنین نقل می‌کند: «... باید دولت در کودکان بذرهایی را که برای آینده اجتماع ضرورت دارد بکارد. تربیت است که تمام خواص و پدیده‌هایی را که انسان در موقع تولد با خود به همراه می‌آورد تعدیل می‌نماید» (جعفری تبریزی، ۱۴۱۹ق: ۲۸۰). این دیدگاه عقلی، مؤید وظیفه‌ای است که از منظر شرع نیز بر دوش حکومت اسلامی قرار دارد و اهمیت راهبردی تربیت نسل آینده برای ثبات و پیشرفت جامعه را آشکار می‌سازد.

ساحت‌های وظایف حکومت اسلامی در پرورش نظم و انضباط اجتماعی

در مبحث پیشین، وظیفه‌مندی حکومت اسلامی در پرورش نظم و انضباط اجتماعی بر اساس ادله معتبر به اثبات رسید. در این بخش، با الهام از آیه ۴۱ سوره حج، ابعاد مهم وظایف حکومت اسلامی در این زمینه تبیین و تحلیل می‌شود. قرآن کریم می‌فرماید: «الَّذِينَ إِن مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ» (حج، ۴۱)؛ کسانی که هرگاه در زمین به آنان قدرت بخشیم، نماز را برپا می‌دارند، زکات می‌پردازند، به کارهای نیک فرمان می‌دهند و از کارهای ناپسند باز می‌دارند. واژه «مَكَّنَّا» به معنای اعطای قدرت و تمکن سیاسی- اجتماعی است (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۵۴۶/۱۴) و دلالت بر آن دارد که تحقق تکالیف مذکور در آیه، در پرتو شکل‌گیری ساختار حکومتی معنا می‌یابد.

در این آیه ابعاد مختلف وظایف حکومت اسلامی مورد اشاره قرار گرفته است: عبادی (اقامه نماز)، اقتصادی (پرداخت زکات) و فرهنگی- اجتماعی (امر به معروف و نهی از منکر). این ساحت‌های به‌هم‌پیوسته، ارکان اصلی حیات اجتماعی بشر را شکل می‌دهند و تحقق نظم پایدار مستلزم توجه به همه آن‌هاست. با توجه به این پیوستگی و لزوم توجه به همه ابعاد، استاد مطهری می‌گوید: «ممکن نیست اجتماعی، مثلاً فرهنگ، سیاست یا اقتصادش فاسد باشد اما دینش درست باشد و بالعکس» (مطهری، بی‌تا: ۴۰۱/۲۰). بر اساس تحلیل فقهی و اجتماعی، این وظایف را می‌توان در سه محور اصلی دسته‌بندی کرد:

محور دینی و معنوی: تقویت پایه‌های اعتقادی و اخلاقی جامعه به‌عنوان منشأ درونی نظم و انضباط.

محور اقتصادی: برقراری عدالت اقتصادی و کاهش نارضایتی، بی‌بندوباری و تخلفات ناشی از فقر و تبعیض.

محور فرهنگی - اجتماعی: آموزش، فرهنگ‌سازی و نظارت بر هنجارهای اجتماعی به‌عنوان بستر بیرونی تحقق نظم و انضباط و ارائه الگوهای رفتاری مناسب به کودکان و نوجوانان.

محور نخست: وظایف حکومت اسلامی در بعد دینی و معنوی

یکی از رسالت‌های اساسی حکومت اسلامی، ترویج دین و معنویت در جامعه است که زیربنای اصلی نظم و انضباط اجتماعی محسوب می‌شوند. رهبر معظم شهید انقلاب اسلامی (ره) نیز بر این حقیقت تأکید می‌فرمودند که استحکام ایمان، جامعه‌ای فعال، مقاوم و بانشاط پدید می‌آورد و تقویت ایمان مردم از مهم‌ترین وظایف دولت اسلامی است (موسی‌پور، ۱۳۸۷: ۱۶۲).

با توجه به تأثیر مستقیم جامعه دین‌مدار بر شکل‌گیری شخصیت کودکان و نوجوانان، حکومت اسلامی وظیفه دارد بسترهای پرورش دینی را در خانواده، مدرسه و محیط اجتماعی فراهم سازد تا پابندی به قانون، نظم و هنجارهای اجتماعی در وجود آنان نهادینه گردد. در این راستا، اقدامات زیر اهمیت ویژه دارد:

۱. تقویت معارف دینی و ارزش‌های اخلاقی

تقویت معارف دینی و ترویج ارزش‌های اخلاقی، زیربنای اساسی تربیت نسل‌های آینده به‌شمار می‌آید و نقشی تعیین‌کننده در پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری اجتماعی ایفا می‌کند. این رویکرد تربیتی، علاوه بر تعالی فردی و رشد معنوی انسان، به استحکام نظم اجتماعی و برقراری روابط عادلانه در جامعه می‌انجامد.

۲. حمایت از نهادهای دینی و فرهنگی

مساجد، حوزه‌های علمیه و مراکز فرهنگی، نقش بی‌بدیلی در گسترش و تعمیق معرفت دینی و پرورش معنوی نسل جوان ایفا می‌کنند. حمایت از این نهادها یکی از مؤثرترین راه‌های پاسداشت و تبیین ارزش‌های اسلامی است. سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز به روشنی بر این حقیقت دلالت دارد؛ آن حضرت در نخستین اقدام اساسی برای پایه‌گذاری یک جامعه منسجم و دین‌مدار با تأسیس مسجدالنبی، نهادی را بنیان نهاد که علاوه بر عبادت و نشر معارف، مرکز سامان‌دهی امور اجتماعی و سیاسی مسلمانان بود.

۳. برگزاری مناسک و مناسبت‌های دینی

برگزاری آیین‌های عبادی همچون اقامه نماز جمعه و جماعت، و نیز برپایی مناسبت‌های مذهبی و محافل دعا، نقش اساسی در تقویت معنویت فردی و استحکام پیوندهای جمعی ایفا می‌کند. این آیین‌ها، افزون بر بُعد عبادی، الگویی عینی از زیست دینی نظام‌مند ارائه داده و بستر افزایش همبستگی اجتماعی را فراهم می‌سازند.

۴. ساماندهی نظام آموزشی و رسانه‌ای

برنامه‌های آموزش و پرورش باید بر مبانی اسلامی استوار باشد تا مفاهیم نظم، قانون‌مداری و مسئولیت اجتماعی در پرتو معارف دینی منتقل شود. همچنین رسانه‌ها با تولید محتوای غنی می‌توانند سبک زندگی معنوی را تثبیت کرده و جامعه را در برابر هجمه‌های فرهنگی مصون سازند.

ادله شرعی وظایف حکومت اسلامی در بعد دینی و معنوی

تکالیفی که برای نهاد حاکمیت در حوزه دین و معنویت بیان شد، بر پایه نصوص شرعی و دلایل عقلی استوار است. برای تبیین روشن‌تر، می‌توان به دلایل ذیل اشاره نمود:

دلیل اول: اطلاعات و عموماً ادله شرعی

عمومات ادله احسان و اعانه، همراه با روایات متعدد (که در مباحث پیشین به تفصیل مورد بررسی قرار گرفتند)، بر مسئولیت حکومت در نشر معارف دینی دلالت دارند. ترویج آموزه‌های الهی و فراهم کردن زمینه عمل به آن‌ها، مصداق احسان و اعانه بر بر و تقواست. افزون بر این، همان روایات پیشین نیز بر لزوم گسترش دین و معنویت توسط حکومت دلالت دارند.

دلیل دوم: وجوب ترویج دین از باب امر به معروف

تقویت و نشر معارف دینی در جامعه، مصداق بارز امر به معروف است که آیه ۴۱ سوره حج بدان اشاره دارد. این تکلیف در حاکمیت دینی، بعد اجتماعی می‌یابد. اعزام مبلغان در صدر اسلام نیز در همین راستا بود؛ چنان‌که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله معاذ بن جبل را به یمن فرستاد تا مردم را با احکام الهی آشنا کند و آن‌ها را به شایستگی تربیت نماید (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق: ۲۵).

دلیل سوم: اقامه نماز و ایتاء زکات

در آیه ۴۱ سوره حج، اقامه نماز و پرداخت زکات به عنوان وظایف حکومت اسلامی معرفی شده‌اند. این دو فریضه، افزون بر تقویت جنبه معنوی انسان، نقش اساسی در ایجاد نظم و همبستگی اجتماعی ایفا می‌کنند. نماز، عامل پرورش روحیه انضباط و قانون‌مداری است و زکات، سازوکار تحقق عدالت اقتصادی و حمایت از نیازمندان به شمار می‌آید. فراهم آوردن بسترهای مناسب برای آموزش و اجرای این واجبات، از مسئولیت‌های اساسی حکومت اسلامی است؛ چنان‌که امام علی (ع) فرماندار خود را به برپایی نماز و جمع‌آوری زکات توصیه فرمودند (نهج البلاغه: نامه ۵۳).

دلیل چهارم: روایت نبوی

حدیث شریف «كُلُّكُمْ رَاعٍ...» (بخاری، ۱۴۰۱ق-۱۹۸۱: ۲۱۵/۱) که پیشتر در تحلیل آن، اطلاق مسئولیت حاکم را نسبت به تمامی شئون رعیت به اثبات رساندیم، به روشنی بر لزوم ترویج معارف دینی و هنجارهای ارزشی توسط حکومت اسلامی دلالت دارد؛ زیرا هرگونه فروکاستن این مسئولیت عام به حوزه‌ای خاص، با مفهوم گسترده «راعی» و «مسئولیت» در این روایت ناسازگار است. افزون بر ادله نقلی یادشده، عقل سلیم نیز بر این امر تأکید دارد که کوتاهی حکومت اسلامی در ترویج معارف دینی، با هویت و فلسفه وجودی آن در تناقض است؛ از این رو، نشر معارف دینی برای نظم و انسجام اجتماعی، ضرورتی عقلی و منطقی به شمار می‌آید.

محور دوم: وظایف حکومت اسلامی در بعد اقتصادی

عدالت اقتصادی، شرط اساسی استقرار نظم اجتماعی است. ریشه بسیاری از ناهنجاری‌ها و آسیب‌های اخلاقی در مسائلی چون فقر، بیکاری و نابرابری نهفته است. از منظر فقهی، حکومت اسلامی موظف است با اتخاذ سیاست‌ها و اقدامات عدالت‌محور، زمینه رشد اخلاقی و اجتماعی شهروندان - به‌ویژه نسل آینده - را فراهم سازد. از جمله وظایف کلیدی حکومت اسلامی در این حوزه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. ایجاد اشتغال و سامان‌دهی فعالیت‌های اقتصادی

نخستین گام در تحقق عدالت اقتصادی، رفع بیکاری و ایجاد فرصت‌های شغلی است. حمایت از کسب‌وکارهای کوچک و متوسط، فعال‌سازی سرمایه‌های راکد و هدایت منابع مالی به سمت تولید، زمینه لازم برای اشتغال‌زایی پایدار را فراهم می‌سازد. سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های کلان مانند حمل‌ونقل، انرژی و ارتباطات، علاوه بر رونق اقتصادی، سازوکارهای نظم عمومی و کیفیت حکمرانی را نیز تقویت می‌کند.

در این مسیر، تدوین قوانین شفاف و عادلانه در حوزه‌های اقتصادی، نظارت مؤثر بر اجرای آن‌ها و توزیع عادلانه منابع، نقش کلیدی در مقابله با فساد، کاهش شکاف طبقاتی و تقویت انسجام اجتماعی دارد. چنین اقداماتی، در راستای تحقق عدالت و احسان - که قرآن کریم و روایات اهل بیت (ع) بر آن تأکید کرده‌اند - به تربیت جامعه‌ای منظم، پایدار و متعادل کمک می‌کند.

۲. تأمین نیازهای اساسی مردم

حکومت اسلامی وظیفه دارد نیازهای اساسی مردم مانند مسکن، آموزش، بهداشت و خدمات رفاهی را به‌طور عادلانه برای عموم افراد جامعه فراهم سازد. این مسئولیت با ادله نقلی و براهین عقلی بروشنی قابل اثبات است.

دلیل نقلی

خدمت‌رسانی و رفع نیازهای معیشتی مردم، بدون تردید از مصادیق بارز «احسان» و «اعانه بر نیکی و تقوا» است. افزون بر این، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مورد امام مسلمانان می‌فرماید: «حَتَّى يَكُونَ لِلرَّعِيَّةِ كَالْأَبِ الرَّحِيمِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۴۰۷/۱)؛ امام باید نسبت به مردم همانند پدری دلسوز و مهربان باشد. مصداق بارز این دلسوزی و مهربانی، برآوردن نیازهای زندگی مردم است، همانگونه که امام علی (ع) تقسیم عادلانه بیت‌المال را وظیفه‌ای الهی خود می‌دانست (نهج‌البلاغه: خطبه ۳۴) و همچون پدری مهربان، همه اقشار جامعه را بدون هیچ تبعیضی از حقوق مادیشان بهره‌مند می‌ساخت و به مسائل معیشتی آنان توجه ویژه داشت. آن حضرت در عهد نامه مالک اشتر رسیدگی و توجه به نیازمندیهای اقشار مختلف جامعه را به فرماندار خود گوشزد فرمود؛ وظیفه‌ای که اگر بدرستی رعایت نشود، می‌تواند مهم‌ترین عامل بی‌عدالتی، بی‌نظمی، چالش‌ها و ناهنجاریهای اجتماعی باشد.

دلیل عقلی

از منظر عقل و منطق عملی، اهتمام حکومت اسلامی به تأمین نیازهای جامعه شرط بقای کارآمدی نظام سیاسی محسوب می‌شود. توجه به شئون مختلف زندگی مردم علاوه بر پیشگیری از بی‌نظمی و آسیب‌های اجتماعی، اعتماد عمومی و متقابل میان مردم و نظام سیاسی را که یک سرمایه مهم اجتماعی است، تقویت می‌کند؛ از بروز بحران‌ها و هزینه‌های سنگین آینده جلوگیری می‌نماید و زمینه تحقق عدالت اقتصادی و پرورش نسلی فعال، مشارکت‌جو و پویا را ممکن می‌سازد.

۳. حمایت از اقشار آسیب‌پذیر

در قرآن کریم و روایات اهل بیت علیهم السلام توجه به فقرا و محرومان جامعه به عنوان یک وظیفه حاکمیتی مورد تأکید قرار گرفته است. خداوند به پیامبر صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا» (توبه: ۱۰۳)؛ از اموال آنان صدقه‌ای (زکات) بگیر تا به وسیله آن پاکشان سازی و رشدشان دهی.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز به معاذ بن جبل چنین فرمان داد: «فَاعْلَمْهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً فِي أَمْوَالِهِمْ تُوْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ وَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ» (بخاری، ۱۴۰۱ق: ۱۰۹/۵)؛ آنان را آگاه کن که خداوند در اموالشان زکاتی واجب کرده که از ثروتمندان گرفته شده و به فقراشان بازگردانده می‌شود.

امام علی علیه السلام در عهدنامه مالک اشتر می‌فرماید: «ثُمَّ اللَّهُ اللَّهُ فِي الطَّبَقَةِ السُّفْلَى... وَاجْعَلْ لَهُمْ قِسْماً مِنْ بَيْتِ مَالِكَ وَ قِسْماً مِنْ غَلَّتِ صَوَافِي الْإِسْلَامِ فِي كُلِّ بَلَدٍ»؛ (نهج البلاغه: نامه ۵۳)؛ سپس (تو را به) خدا، (سپس به) خدا، درباره طبقه فرودست... و برای آنان سهمی از بیت‌المال خود و سهمی از محصولات زمین‌های غنیمی اسلام در هر شهری قرار بده.

این فرمان به روشنی نشان می‌دهد که توجه به طبقات ضعیف و محروم، تکلیف شرعی حاکم مسلمان است. افزون بر این، عقل نیز بر ضرورت تأمین نیازهای اقتصادی اقشار آسیب‌پذیر تأکید دارد؛ زیرا این امر از نابسامانی‌های اجتماعی پیشگیری و اعتماد عمومی را تقویت می‌کند و از تحمیل هزینه‌های سنگین اجتماعی جلوگیری می‌نماید. بهبود وضعیت اقتصادی خانواده‌های محروم، زمینه پرورش دینی و اجتماعی نسل آینده را فراهم می‌سازد؛ چراکه فقر و محرومیت، مانعی جدی در مسیر شکوفایی اخلاقی، اجتماعی و تربیتی آنان به شمار می‌رود. از این رو، حمایت حکومت از اقشار ضعیف، فرصتی فراهم می‌آورد تا والدین بتوانند در شرایطی مناسب‌تر به تربیت صحیح فرزندان خود بپردازند.

ادله شرعی وظایف اقتصادی حکومت اسلامی

گذشته از مبانی عقلی و نقلی که در بخش‌های پیشین بیان شد، مجموعه‌ای از دلایل دیگر نیز بر وظایف اقتصادی حکومت اسلامی دلالت می‌کنند. مهم‌ترین این ادله به شرح زیر است:

دلیل اول: اطلاعات و عموماً ادله فقهی

بر اساس ادله وجوب احسان (نحل: ۹۰) و اعانه بر نیکی (مائده: ۲)، شارع مقدس، مسلمانان را به انجام هرکار نیکو و یاری‌رسانی در مسیر خیر و عدالت فراخوانده است. اطلاق و عموم این ادله، همه اشکال احسان و حمایت اجتماعی را شامل می‌شود و به‌طور طبیعی بر مسئولیت‌های اقتصادی حکومت اسلامی نیز دلالت دارد.

دلیل دوم: آیه اقامه قسط

قرآن کریم هدف بعثت انبیاء را برپایی قسط دانسته است: «أَقْدَرُ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید: ۲۵)؛ قطعاً ما پیامبران خود را با دلایل روشن فرستادیم و همراه آنان کتاب و میزان را نازل کردیم تا مردم بر پایه عدالت رفتار کنند

به نظر علامه طباطبائی، عدالت اقتصادی از مصادیق این قسط به شمار می‌رود (طباطبائی، ۱۳۷۴: ۳۰۱/۱۹). از آنجا که تحقق این عدالت جز از طریق حکومت میسر نیست، اجرای آن از وظایف اساسی حکومت اسلامی است.

دلیل سوم: قاعده نفی ضرر و حرج

قاعده فقهی «لاضرر» و «نفی حرج» – که مستند به آیه شریفه «وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ» (حج: ۷۸) است – هرگونه زیان و مشقت غیرقابل تحمل را از مکلفان برمی‌دارد. فقر گسترده، تبعیض ساختاری و بحران‌های معیشتی، از توان فردی مردم خارج است و تداوم آن‌ها به تضعیف اخلاق عمومی، سستی نهاد خانواده و اختلال در نظم جامعه می‌انجامد. بر این اساس، حکومت اسلامی موظف است با سیاست‌گذاری عادلانه و حمایت اقتصادی فعال، این ضررها و حرج‌های اجتماعی را برطرف سازد.

دلیل چهارم: سیره نبوی و علوی

سیره عملی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام – در اقداماتی همچون تأسیس بیت‌المال، توزیع نظام‌مند زکات، نظارت مستمر بر بازار، مقابله با احتکار و تقسیم عادلانه حقوق مالی مردم – و همچنین تأکیدات مکرر علی علیه السلام در عهد نامه مالک اشتر بر مسائل گوناگون اقتصادی و معیشتی جامعه، به روشنی دلالت می‌کند که مدیریت اقتصادی عادلانه و نظارت فعال بر نظام معیشت عمومی، از وظایف ذاتی و انکارناپذیر حاکم اسلامی محسوب می‌شود.

محور سوم: وظایف حکومت اسلامی در بعد فرهنگی-اجتماعی

پرورش نظم و انضباط اجتماعی، افزون بر ابعاد دینی و اقتصادی، نیازمند سیاست‌گذاری فرهنگی-اجتماعی است. حکومت اسلامی در این عرصه، وظایفی چون نظارت بر نظام آموزشی و رسانه‌ها، ترویج هنجارهای اخلاقی و تقویت هویت دینی نسل جدید را بر عهده دارد که در ادامه به تفصیل بیان خواهد شد.

۱. ساماندهی فضای مجازی

در عصر حاضر فضای مجازی به بستری برای بروز بی‌نظمی‌ها و انحرافات اخلاقی تبدیل شده و جامعه اسلامی را با مشکلات بی‌شماری مواجه ساخته است. کنترل و ساماندهی این فضای غبارآلود برای حفظ عفت عمومی و نظم اجتماعی، از وظایف اصلی حکومت اسلامی است و اقدامات زیر در این زمینه ضروری به نظر می‌رسد:

۱-۱. مقابله با نشر اکاذیب و شایعات

مقابله با انتشار اخبار جعلی و شایعات به منظور حفظ امنیت روانی جامعه، بر اساس قاعده حفظ نظام، قاعده لاضرر و اصل امر به معروف و نهی از منکر، از وظایف قطعی حکومت اسلامی است و یکی از مصادیق روشن مسئولیت‌های آن در حوزه رسانه‌ها و فضای مجازی به شمار می‌رود.

۱-۲. مقابله با جرایم سایبری

کودکان و نوجوانان به دلیل کم‌تجربگی و اعتمادپذیری بالا، آسیب‌پذیرترین قشر در برابر جرایم سایبری هستند و بی‌توجهی حکومت به این مسئله، زمینه‌ساز بی‌انضباطی و قانون‌گریزی در نسل آینده خواهد شد. مبارزه با جرایمی نظیر کلاهبرداری، هتک حیثیت و تجاوز به حریم خصوصی، در راستای اجرای حدود الهی و تحقق امر به معروف (ایجاد امنیت) و نهی از منکر (مقابله با فساد) توجیه‌پذیر است.

۱-۳. پیشگیری از خشونت و نفرت‌پراکنی

قرار گرفتن کودکان و نوجوانان در معرض محتوای خشونت‌آمیز و نفرت‌پراکن، نه تنها آرامش روانی آنان را بر هم می‌زند، بلکه الگوی رفتاری آنان را به سمت بی‌نظمی، پرخاشگری و بی‌اعتنایی به هنجارهای اجتماعی سوق می‌دهد. این پیشگیری، علاوه بر آنکه مصداق مبارزه با منکر است، بر اساس قواعدی چون «حفظ نظام»، «لاضرر»، «نفی سبیل» و «حرمت اذیت مؤمن»، از وظایف شرعی حکومت اسلامی در فضای رسانه‌ای و مجازی محسوب می‌شود.

۱-۴. حفاظت از کودکان و نوجوانان

صیانت از نسل آینده در برابر آسیب‌های روانی و اخلاقی فضای مجازی، در چارچوب مسئولیت ولی و حق شرعی تعلیم و تأدیب، از وظایف انکارناپذیر حکومت اسلامی است.

۱-۵. تقویت ارزش‌های اخلاقی و فرهنگی

مبارزه با ترویج سبک زندگی بیگانه و تضعیف هویت دینی، و در مقابل، نشر محتوای مثبت در جهت تقویت ارزش‌های اسلامی و فرهنگی، در راستای امر به معروف و پاسداشت هویت اسلامی است.

۲. تحکیم بنیان خانواده

خانواده به عنوان محور و کانون اصلی تربیت باید از سوی حکومت اسلامی مورد حمایت قرار گیرد. تأسیس مراکز مشاوره و برگزاری دوره‌های آموزشی ویژه خانواده‌ها، در این راستا از مهم‌ترین اقدامات به شمار می‌رود. این مسئولیت، با قاعده «احسان»، اصل تعلیم و تأدیب (نهج‌البلاغه: خطبه ۳۴)، ولایت ولی فقیه (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۶۷/۱) و روایات تربیتی قابل اثبات است.

۳. تقویت برنامه‌های تربیتی مدارس

اهتمام ویژه به برنامه‌های تربیتی مدارس، مستلزم سه اقدام کلیدی است:

۳-۱. هم‌افزایی مدرسه و خانواده

دولت اسلامی باید با سیاست‌گذاری و نظارت هدفمند، نقشی محوری در ایجاد تعامل میان مدرسه و خانواده ایفا کند. تأسیس مراکز مشاوره، تقویت مشارکت والدین در فرآیند تربیت و حمایت از فعالیت‌های آموزشی، از مهم‌ترین راهکارهای این هم‌افزایی به شمار می‌آید. این همکاری، مصداق عملی قاعده اعانه بر نیکی است که به انسجام و تحکیم نظم اجتماعی می‌انجامد.

۳-۲. توانمندسازی معلمان

آموزش مستمر معلمان در زمینه روش‌های نوین تربیتی و ارتقای مهارت‌های حرفه‌ای آنان ضروری است. تعبیر «ثُمَّ بَثَّ فِيهِمُ الْمُعَلِّمِينَ» (ابن‌شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق: ۲۵) در روایت معاذ بن جبل دلالت بر این دارد که توان‌افزایی معلمان برای ایفای نقش تربیتی و آموزشی از مبانی اساسی و مهم در نظام آموزشی اسلام است.

۳-۳. تأمین منابع

فراهم‌آوردن منابع مالی و امکانات لازم برای اجرای برنامه‌های تربیتی، شرط اساسی تحقق نظم و انضباط اجتماعی است. این اقدام، مصداقی از قاعده احسان و اعانه بر نیکی در جهت حمایت از حقوق عمومی به شمار می‌آید؛ زیرا بدون پشتوانه مالی، برنامه‌ها و اهداف آموزشی و تربیتی به‌طور کامل محقق نخواهند شد.

ادله شرعی و وظایف حکومت اسلامی در بعد فرهنگی-اجتماعی

ادله شرعی ناظر بر وظایف حکومت اسلامی در ساحت‌های دیگر، حوزه فرهنگی و اجتماعی را نیز پوشش می‌دهد. با توجه به اینکه مبانی و مستندات این ادله در بخش‌های گذشته به تفصیل بیان شد، در این بخش به منظور پرهیز از تکرار، صرفاً به ذکر عناوین و ارائه توضیحی کوتاه بسنده می‌شود:

دلیل اول: عموم و اطلاق ادله احسان و تعاون

عموم آیات قاعده احسان (نحل: ۹۰؛ بقره: ۱۹۵) و امر به تعاون (مائده: ۲)، بر وظیفه فراگیر حکومت اسلامی در عرصه‌های مختلف دلالت دارند. بر پایه این آیات، دولت اسلامی باید در جهت تقویت فرهنگ، تربیت و اخلاق عمومی اقدامات لازم را انجام دهد. عمل به این وظایف، علاوه بر تحکیم نظم و انضباط اجتماعی، موجب شکوفایی و گسترش فضایل اخلاقی در جامعه می‌شود.

دلیل دوم: قاعده لاضرر و مسئولیت اجتماعی حکومت

عدم توجه کافی به حوزه‌های فرهنگ و آموزش می‌تواند پیامدهای زیان‌باری برای جامعه به همراه داشته باشد. مواردی چون فروپاشی خانواده‌ها، گسترش اعتیاد و افزایش جرم و جنایت، نمونه‌هایی از این آسیب‌های اجتماعی هستند که مشمول قاعده فقهی

لاضرر می‌گردند. بر این اساس، حکومت وظیفه دارد با درک این خطرات، اقدامات پیشگیرانه لازم را برای حراست از جامعه در برابر چنین آسیب‌هایی به عمل آورد.

دلیل سوم: اقتضای ولایت فقیه در امور تربیتی

مقبوله عمر بن حنظله که در آن می‌فرماید: «فَإِنِّي قَدْ جَعَلْتُهُ عَلَيْكُمْ حَاكِمًا» (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۶۷/۱)، و روایت نبوی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ که فرموده است: «الإمام راعٍ و هو مسؤولٌ عن رعيته» (بخاری، ۱۴۰۱ق-۱۹۸۱م: ۲۱۵/۱)، و همچنین سخن علی عَلَيْهِ السَّلَام در خطبه ۳۴ نهج‌البلاغه که تعلیم و تأدیب مردم را از وظایف حاکم می‌شمارد، همگی بر مسئولیت گسترده ولی فقیه در عرصه‌های فرهنگی و اجتماعی تأکید دارند. بر این اساس، اقتضای این ولایت آن است که حکومت تحت نظر ولی فقیه به این وظایف حیاتی عمل کند؛ چرا که تحقق نظم، امنیت و استقلال جامعه اسلامی در گرو انجام این مسئولیت‌هاست.

دلیل چهارم: امر به معروف و نهی از منکر

پرورش فضایل اخلاقی و مقابله با فسادهای اجتماعی، تبلور عینی امر به معروف و نهی از منکر است. قرآن کریم در آیه ۴۱ سوره حج، راهبری فرهنگی و معنوی جامعه را جزء جدایی‌ناپذیر رسالت حکومت اسلامی معرفی می‌کند. از این رو، توجه به این ارکان اساسی، موجب خواهد شد که جامعه اسلامی در برابر تهاجم فرهنگی و تأثیرپذیری گسترده از الگوهای بیگانه مصون بماند.

دلیل پنجم: قاعده حفظ نظام

«حفظ نظام» از قواعد بنیادین فقه اسلامی و از مقاصد عالی شریعت است. جامعه اسلامی بدون نظم و انسجام، دچار فروپاشی و هرج‌ومرج خواهد شد و در نتیجه، امکان تحقق سایر احکام و ارزش‌های دینی نیز از میان می‌رود. از این رو، هر اقدامی که به تقویت بنیان‌های فرهنگی، تحکیم ارزش‌های اخلاقی و پیشگیری از بی‌نظمی و آسیب‌های تربیتی بیانجامد، در دایره این قاعده جای می‌گیرد و برای حکومت اسلامی جنبه الزام‌آور می‌یابد.

بحث

یافته‌های این پژوهش نشان داد که پرورش نظم و انضباط اجتماعی در کودکان و نوجوانان، تکلیفی شرعی و چندلایه بر عهده حکومت اسلامی است. این تکلیف با استناد به هشت دلیل مستقل (عمومات احسان، قاعده تعاون بر برّ، وصیت علی عَلَيْهِ السَّلَام به نظم، روایت «کَلِّمُوا رَاعٍ»، روایت معاذ بن جبل، روایت امام کاظم عَلَيْهِ السَّلَام روایت حق تعلیم و تأدیب، و حکم عقل) اثبات گردید. همچنین بر اساس آیه ۴۱ سوره حج، ابعاد این مسئولیت در سه ساحت دینی-معنوی، اقتصادی و فرهنگی-اجتماعی تبیین شد که این سه ساحت، به هم پیوسته و جدایی‌ناپذیرند و هر یک در تحقق نظم پایدار نقش اساسی دارند.

در مقایسه با پژوهش‌های پیشین، این مقاله رویکردی نوین دارد. بیشتر تحقیقات انجام‌شده در حوزه تربیت دینی و اجتماعی، عمدتاً بر نقش خانواده و مدرسه متمرکز بوده‌اند و وظایف حاکمیت یا به‌طور کلی نادیده گرفته شده، یا در چارچوب اختیارات عام ولی فقیه مطرح گردیده، بدون آنکه به‌طور خاص به مسئله پرورش نظم و انضباط در کودکان و نوجوانان پرداخته شود. برای نمونه، پژوهش‌هایی که با رویکرد فقهی و اخلاقی به تربیت دینی کودکان پرداخته‌اند (مانند آثار موجود در حوزه فقه تربیت)، هرچند مبانی ارزشمندی ارائه داده‌اند، اما نقش حکومت را به‌عنوان نهاد متولی سیاست‌گذاری و نظارت عمومی کمتر مورد توجه قرار داده‌اند. از سوی دیگر، تحقیقات جامعه‌شناختی یا روان‌شناختی که به نظم اجتماعی پرداخته‌اند، فاقد نگاه تکلیف‌محور و مبتنی بر ادله شرعی بوده و مسئولیت حکومت را بیشتر به‌صورت کارکردی و نه شرعی، تحلیل کرده‌اند.

در این میان، پژوهش حاضر با تکیه بر ادله نقلی و عقلی و با تفکیک میان وظایف واجب و وظایف دارای اولویت، گامی در جهت پر کردن خلأ پژوهشی یادشده برداشته است. همچنین بر خلاف رویکردهای صرفاً انتزاعی، این مقاله با تفکیک ساحت‌ها و ارائه مصادیق عینی، چارچوبی عملیاتی برای سیاست‌گذاری تربیتی ارائه می‌دهد. یافته‌های این پژوهش مؤید آن است که غفلت از هر یک از ساحت‌های سه‌گانه، به بی‌نظمی اجتماعی می‌انجامد و سایر وظایف حاکمیت را نیز با اختلال مواجه می‌سازد؛ امری که با تأکید بر قاعده «حفظ نظام» و لزوم پیشگیری از هرج‌ومرج، در منابع فقهی به روشنی مورد توجه قرار گرفته است. بنابراین، پژوهش حاضر با رویکردی فقهی و با تأکید بر قشر کودک و نوجوان، مسئولیت حکومت اسلامی را در پرورش نظم و انضباط اجتماعی به اثبات رسانده و از این حیث، مکمل پژوهش‌های پیشین در حوزه فقه تربیت، جامعه‌شناسی تربیتی و نظریه ولایت فقیه به شمار می‌آید.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف تبیین وظایف شرعی حکومت اسلامی در پرورش نظم و انضباط اجتماعی در کودکان و نوجوانان، با روش توصیفی-تحلیلی و با استناد به ادله نقلی و عقلی انجام شد. نتایج تحقیق نشان داد که حکومت اسلامی نمی‌تواند نسبت به این مسئله بی‌تفاوت باشد؛ زیرا بر اساس ادله‌ای چون عمومات احسان، قاعده تعاون بر بر، روایت «کلکم راعٍ»، و حکم عقل، پرورش نظم و انضباط در نسل جدید، تکلیفی اثبات‌شده است. در برخی مصادیق مانند حفظ نظام اجتماعی و پیشگیری از هرج‌ومرج، این تکلیف جنبه وجوب شرعی دارد و در سایر موارد، دست‌کم در حد اولویت و رجحان مؤکد قابل پیگیری است. بر اساس آیه ۴۱ سوره حج، ساحت‌های این مسئولیت در سه محور دینی-معنوی (تقویت ایمان و نشر معارف الهی)، اقتصادی (عدالت و تأمین نیازهای اساسی) و فرهنگی-اجتماعی (ساماندهی فضای مجازی، تحکیم خانواده و توانمندسازی معلمان) دسته‌بندی شد که غفلت از هر یک، به اختلال در دو ساحت دیگر می‌انجامد. نوآوری این مقاله در آن است که بر خلاف پژوهش‌های پیشین که عمدتاً بر خانواده و مدرسه متمرکز بوده یا نظم اجتماعی را بدون توجه به تکلیف شرعی حکومت بررسی کرده‌اند، با رویکردی فقهی و با تأکید بر قشر کودک و نوجوان، مسئولیت حاکمیت را در این عرصه به اثبات رسانده است. پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی، موضوعاتی همچون بررسی تطبیقی وظیفه حکومت اسلامی و دولت‌های غیردینی در این زمینه، واکاوی فقهی-حقوقی ضمانت‌های اجرایی ترک این وظایف، و مطالعه میدانی تأثیر فقر و تبعیض اقتصادی بر بی‌انضباطی کودکان و نوجوانان، مورد کنکاش قرار گیرد. همچنین از حکومت اسلامی انتظار می‌رود با تدوین «سند ملی تربیت نظم و انضباط اجتماعی»، ایجاد نهاد نظارتی مستقل، و تخصیص بودجه ویژه به توانمندسازی معلمان و مشاوران، گام‌های عملی در تحقق این تکلیف شرعی بردارد.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

این پژوهش کد اخلاق را به شماره از کمیته اخلاق دانشکده/دانشگاه..... دریافت کرده است.

نویسندگان اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع مورد تأیید همه آنهاست.

مشارکت نویسندگان

جمع‌آوری داده‌ها: سید سخی‌داد موسوی، محمد لطیف مطهری؛ تهیه گزارش پژوهش: سید سخی‌داد موسوی؛ تحلیل داده‌ها: سید سخی‌داد موسوی، محمد لطیف مطهری.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

سپاس‌گزاری

از داوران محترم به‌خاطر مطالعه متن حاضر و ارائه نظرات ارزشمند ساختاری و علمی سپاس‌گزاری می‌شود.

منابع

- قرآن کریم.
نهج البلاغه.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۴۰۴ ق.)، *تحف العقول عن آل الرسول (ص)*، قم، جامعه مدرسین.
- بحرانی، حسین بن محمد (بی تا)، *الأنوار اللوامع فی شرح مفاتیح الشرائع*، قم، مجمع البحوث العلمیه.
- بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۰۱ ق - ۱۹۸۱)، *صحیح البخاری*، دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع.
- تهرانی، سید محمد حسین حسینی (۱۴۲۱ ق)، *ولایت فقیه در حکومت اسلام*، مشهد، انتشارات علامه طباطبائی، مشهد.
- جعفری تبریزی، محمد تقی (۱۴۱۹ ق)، *رسائل فقهی*، تهران، مؤسسه منشورات کرامت.
- جعفریان، رسول (۱۴۲۸ ق)، *رسائل حجابیه*، قم، دلیل ما.
- جمعی از مؤلفان (بی تا)، *مجله فقه اهل بیت علیهم السلام (فارسی)*، قم، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم السلام.
- حراعلی (۱۴۰۹ ق)، محمد بن حسن، *وسائل الشیعه*، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- حلی، علامه (۱۴۱۴ ق)، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی، *تذکره الفقهاء (ط - الحدیث)*، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- خامنه ای، سید علی بن جواد حسینی (۱۴۲۴ ق)، *أجوبة الاستفتاءات*، قم، دفتر معظم له.
- خراسانی، محمد کاظم (۱۴۰۹ ق)، *کفایة الأصول*، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام لإحياء التراث.
- خمینی، سید روح الله موسوی (۱۴۱۵ ق)، *المکاسب المحرمه*، قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته الله.
- خمینی، سید روح الله موسوی (۱۴۲۱ ق)، *کتاب البیع*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته الله.
- خویی، سید ابو القاسم موسوی (بی تا)، *مصباح الفقاهه (المکاسب)*، بی جا.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۹۰ - ۱۳۸۵)، *لغت نامه دهخدا*، تهران، دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ.
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۲)، *مقدمه ای بر جامعه شناسی خانواده*، تهران، سروش.
- سبزواری، محمد باقر (۱۲۴۷ ق)، *ذخیره المعاد فی شرح الإرشاد*، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- سبزواری، سید عبد الأعلى (۱۴۱۳ ق)، *مهذب الأحکام*، قم، مؤسسه المنار.
- طباطبائی، محمد حسین، (۱۳۷۴)، *تفسیر المیزان*، مترجم موسوی همدانی، سید محمد باقر، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲)، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، تهران: انتشارات ناصر خسر.
- طوسی، محمد بن علی بن حمزه (۱۴۰۸ ق)، *الوسيلة إلى نيل الفضيلة*، قم، انتشارات کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی.
- فخرالدین رازی ابوعبدالله محمد بن عمر (۱۴۲۰ ق)، *مفاتیح الغیب*، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۱۰ ق)، *کتاب العین*، قم، نشر هجرت.
- فصیحی، امان الله (۱۳۹۱)، *نظم و انضباط اجتماعی در اسلام و شاخص های آن*، قم، تهران، پژوهشگاه بین المللی المصطفی صلی الله علیه و آله، ریاست جمهوری، مرکز بررسی های راهبردی.
- فیاض، محمد إسحاق (۱۴۱۹ ق)، *محاضرات فی أصول الفقه*، تقریر أبحاث الأستاذ الأعظم آیه الله العظمی السید أبو القاسم الخوئی قدس سره، قم، مؤسسه النشر الاسلامی التابعة لجماعة المدرسین.
- قرشی، سید علی اکبر (۱۴۱۲ ق)، *قاموس قرآن*، تهران، دار الکتب الإسلامیه.
- کلینی، ابو جعفر، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ ق)، *الکافی (ط - الإسلامیه)*، تهران، دار الکتب الإسلامیه.
- مطهری، مرتضی (بی تا)، *تعلیم و تربیت در اسلام*، تهران، صدرا.
- مطهری، مرتضی (بی تا)، *فقه و حقوق (مجموعه آثار)*، قم.
- معرفت، محمد هادی (بی تا)، *تعلیق و تحقیق عن أمهات مسائل القضاء*، قم: چاپخانه مهر.
- موسی پور، میثم (۱۳۸۷)، *کرامتی*، محمد تقی، منشور دولت اسلامی، پرتو ولایت، ششم.

موسوی بجنوردی، سید حسن بن آقا بزرگ (۱۴۱۹ق)، القواعد الفقهیه، قم، نشر الهادی.

References

The Holy Quran (In Arabic)

Nahj al-Balaghah (In Arabic)

Bahrani, H. b. M. (n.d.). *Al-Anwar al-Lawami' fi Sharh Mafatih al-Shara'i'*. Qom: Majma' al-Buhuth al-'Ilmiyyah (In Arabic)

Bukhari, M. b. I. (۱۹۸۱). *Sahih al-Bukhari*. [n.p.]: Dar al-Fikr lil-Tiba'ah wa al-Nashr wa al-Tawzi' (In Arabic)

Dehkhoda, A. A. (۲۰۱۱). *Dehkhoda Dictionary*. Tehran: University of Tehran, Institute of Publications and Printin (In Persian)

Fakhr al-Din al-Razi, A. 'A. M. b. 'U. (۱۹۹۹). *Mafatih al-Ghayb*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi (In Arabic)

Farahidi, K. b. A. (۱۹۹۰). *Kitab al-'Ayn*. Qom: Nashr-e Hijrat (In Arabic)

Fasihi, A. (۲۰۱۲). *Social Order and Discipline in Islam and Its Indicators*. Qom, Tehran: Pazhuheshgaah-e Beyn al-Melali-ye al-Mustafa, Presidential Office - Center for Strategic Studies (In Persian)

Fayyad, M. I. (۱۹۹۸). *Muhadarat fi Usul al-Fiqh* (being a report of the researches of Grand Ayatollah Sayyid Abu al-Qasim al-Khu'i). Qom: Mu'assasat al-Nashr al-Islami al-Tabi'ah li-Jama'at al-Mudarrisin (In Arabic)

Group of Authors (n.d.). *Journal of the Jurisprudence of the Ahl al-Bayt*. Qom: Mu'assasah-ye Da'irat al-Ma'arif-e Fiqh-e Islami bar Madhhab-e Ahl al-Bayt (In Persian)

Hilli, H. b. Y. (۱۹۹۳). *Tadhkirat al-Fuqaha'* (al-Tab'ah al-Hadithah). Qom: Mu'assasah Al al-Bayt (In Arabic)

Hurr al-'Amili, M. b. H. (۱۹۸۹). *Wasa'il al-Shi'ah*. Qom: Mu'assasah Al al-Bayt (In Arabic)

Ibn Shu'bah al-Harrani, H. b. 'A. (۱۹۸۴). *Tuhaf al-'Uqul 'an Al al-Rasul* (S). Qom: Jami'ah Mudarrisin (In Arabic)

Ja'fari Tabrizi, M. T. (۱۹۹۸). *Jurisprudential Treatises*. Tehran: Mu'assasah-ye Manshurat-e Karamat (In Persian)

Jafarian, R. (۲۰۰۷). *Treatises on Hijab*. Qom: Dalil-e Ma(In Persian)

Khamene'i, S. A. b. J. (۲۰۰۳). *Answers to Religious Inquiries*. Qom: Daftar-e Mu'azzam Lahu (In Persian)

Khomeini, S. R. M. (۱۹۹۴). *Al-Makasib al-Muharramah*. Qom: Mu'assasah-ye Tanzim wa Nashr-e Athar-e Imam Khomeini (In Arabic)

Khomeini, S. R. M. (۲۰۰۰). *Kitab al-Bay'*. Tehran: Mu'assasah-ye Tanzim wa Nashr-e Athar-e Imam Khomeini (In Arabic)

Khurasani, M. K. (۱۹۸۹). *Kifayat al-Usul*. Qom: Mu'assasah Al al-Bayt li-Ihya' al-Turath (In Arabic)

Khu'i, S. A. Q. M. (n.d.). *Misbah al-Fiqahah* (al-Makasib). [n.p.] (In Arabic)

Kulayni, M. b. Y. (۱۹۸۷). *Al-Kafi* (al-Tab'ah al-Islamiyyah). Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah (In Arabic)

Ma'rifat, M. H. (n.d.). *Commentary and Research on Fundamental Issues of Judiciary*. Qom: Chapkhanah-ye Mehr (In Persian)

Musavi Bujnardi, S. H. b. A. B. (۱۹۹۸). *Al-Qawa'id al-Fiqhiyyah*. Qom: Nashr al-Hadi (In Arabic)

- Musapour, M. & Karamati, M. T. (۲۰۰۸). *Charter of the Islamic State*. Tehran: Parto-ye Velayat (In Persian)
- Mutahhari, M. (n.d.). *Education and Upbringing in Islam*. Tehran: Sadra (In Persian)
- Mutahhari, M. (n.d.). *Jurisprudence and Rights (Collected Works)*. Qom: [n.p.] (In Persian)
- Qurashi, S. A. A. (۱۹۹۱). *Qur'anic Dictionary*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah (In Persian)
- Sabzawari, M. B. (۱۸۳۱). *Dhakhirat al-Ma'ad fi Sharh al-Irshad*. Qom: Mu'assasah Al al-Bayt (In Arabic)
- Sabzawari, S. A. A. (۱۹۹۲). *Muhadhdhab al-Ahkam*. Qom: Mu'assasah al-Manar - Daftar-e Hazrat Ayatollah (In Arabic)
- Saroukhani, B. (۲۰۰۳). *An Introduction to the Sociology of the Family*. Tehran: Soroush (In Persian)
- Tabarsi, F. b. H. (۱۹۹۳). *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Tehran: Intisharat-e Nasir Khusraw (In Persian)
- Tabataba'i, M. H. (۱۹۹۵). *Tafsir al-Mizan* (translated by Sayyid M. B. Musawi Hamadani). Qom: Daftar-e Intisharat-e Islami-ye Jami'eh-ye Mudarrisin-e Howzeh-ye 'Ilmiyyeh-ye Qom (In Persian)
- Tehrani, S. M. H. (۲۰۰۰). *Guardianship of the Jurist in Islamic Government*. Mashhad: Intisharat-e 'Allamah Tabataba'i (In Persian)
- Tusi, M. b. A. b. H. (۱۹۸۸). *Al-Wasilah ila Nayl al-Fadilah*. Qom: Intisharat-e Ketabkhaneh-ye Ayatollah Mar'ashi Najafi (In Arabic)